

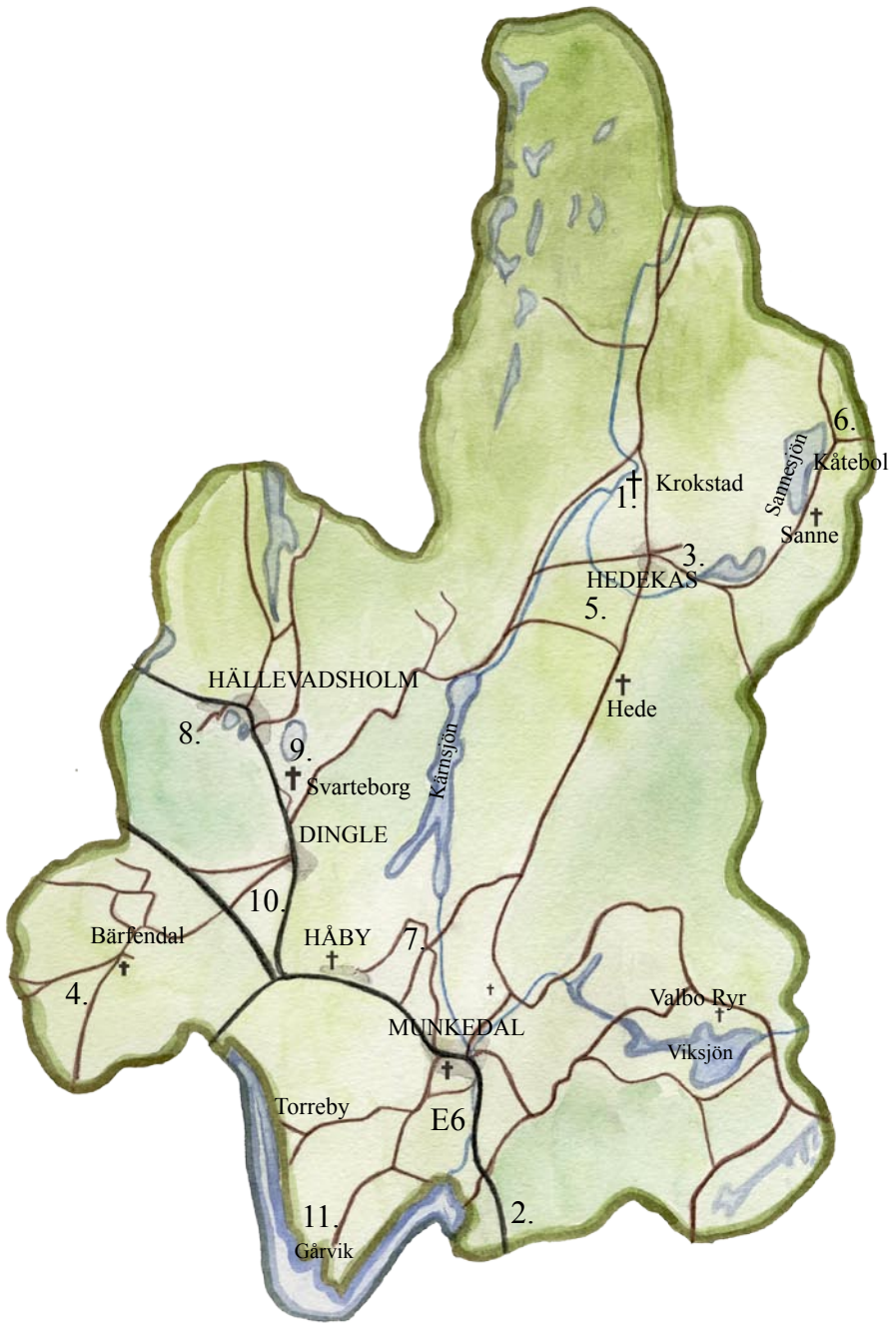
*Fornminnen
i Munkedals kommun
Bohuslän*

INLEDNING

De människor som levt här före oss har lämnat många spår efter sig, spår som man kanske inte alltid tänker på. För den som vill uppleva förhistorien i Munkedals kommun finns det många spännande platser att besöka. Den här broschyren vill ge dig en möjlighet att lära dig mer om fornlämningar i kommunen samt ge dig exempel på lämningar från olika tidsåldrar som vi kan finna i landskapet. Här finns bland annat platser som har fängslande sägner knutna till sig och berättelser om fynd av gyllene ting, ristningar från bronsåldern och storhögar från järnåldern. Låt dig fascineras av de lämningar som finns kvar från vår forntid och samtidigt komma förhistoriens människor lite närmare.

1. Storhögarna vid Krokstad kyrka	s. 4
2. Stenåldersboplatserna på Hensbacka	s. 6
3. Hällkistan på Sandåker	s. 8
4. Hällmålningen i Bärfendal	s. 9
5. Järnåldersgravfält på Torp i Hede socken	s. 10
6. Bronsåldersröse i Sanne	s. 12
7. Järnåldersgravfält på Torp i Håby socken	s. 14
8. Järnåldersgravfältet Stenehed	s. 16
9. Svarteborg, sägnen om kung Rane	s. 18
10. Guldhalsringarna från Dingleslätten	s. 19
11. Lökebergsristningarna	s. 20

TIDSLINJE

J
ä
r
n
ä
l
d
e
r

1050 e. Kr
800 e. Kr
550 e. Kr
400 e. Kr
0 e. Kr
500 f. Kr

Guldringarna

Stenehed

Storhögarna i Krokstad
Gravfälten på Torp i Hede
och Håby

B
r
o
n
s
ä
l
d
e
r

1100 f. Kr
1800 f. Kr

Lökebergsristningen

Röset i Sanne

2300 f. Kr

Hällkistan på Sandåker

Hällmålningen i Bärfendal

S
t
e
n
ä
l
d
e
r

3900 f. Kr

Hensbackaboplatsen

10300 f. Kr

STORHÖGARNA VID KROKSTAD KYRKA

I Krokstad socken, alldeles intill, och i den direkta närheten av Krokstad kyrka ligger två stora gravhögar från järnåldern, så kallade storhögar. Den ena storhögen är belägen alldeles intill kyrkan och den andra intill gården Sörgården, som ligger strax sydväst om kyrkan. Då platsen omtalas i biskop Eysteins jordebog kan vi finna skriftlig information om Sörgården och platsen för kyrkan så lång tillbaka som till 1300-talet.

Något som tyder på att det här, redan långt tillbaka i tiden, var en mycket viktig plats är att först storhögarna och sedan huvudkyrkan uppfördes just här. I Jens Nilssøns visitationsböcker från 1594 står att läsa om Krokstad. Han skriver att prästgården ligger ett pilskott från kyrkan i väster. Han nämner även att det mitt emellan kyrkan och prästgården ligger en hög som kallas för Tinghögen. Det ligger, enligt honom, även en bondgård strax söder om prästgården som heter södra Krokstad. Med högsta sannolikhet är det Sörgården han här menar.

Även Axel Emanuel Holmberg nämner Tinghögen och skriver att "i hvars yta grafurnor funnits nedsatta" Storhögen uppges i fornminnesregistret vara oval, med en diameter på 35 meter samt skadad av en belysningsstolpe.

Högen alldeles intill kyrkan är även en av de största i länet. I Bohuslän finns dock på flera håll ett rumsligt samband mellan de platser som under medeltiden blir centralpunkter i den kristna sockenindelningen och storhögar. Dessa storhögar ligger således nära kyrkorna. Ett bra exempel på det är just högen intill Krokstad kyrka. Storhögen vid Sörgården uppges i fornminnesregistret ha en diameter av 35 meter och en höjd på fem meter, även denna storhög är skadad. Storhögar dateras främst till senare delen av romersk järnålder och folkvandringstid, det vill säga ca år 0-550 e. Kr.

Båda storhögar är placerade i krönlägen och är byggda på naturliga moränkullar så att de ter sig större än vad de egentligen är. Detta var ett knep som man ofta använde sig av då man reste storhögar vilka, genom sitt läge och sin form, ofta ligger så att de kan skönjas på långt håll i landskapet. Utöver Holmbergs omnämnande, gällande gravurnorna som har påträffats i Tinghögens yta, har inga fynd rapporterats i anslutning till dessa storhögar. Utgrävningar av en liknande storhög, den så kallade Spelehögen i Foss socken, har dock givit fynd av bland annat keramik, brända ben och glaspärlor.

Storhög, foto: Erika Eriksson

STENÅLDERBOPLATSERNA PÅ HENSBACKA

Cirka en kilometer öster om Saltkällefjordens innersta ände, i Fossocken, strax intill Hensbacka herrgård har flera boplatser från stenåldern påträffats. Inom svensk arkeologi är Hensbacka ett uppmärksammat ortnamn som har givit namn åt den så kallade Hensbackakulturen, vilken dateras till ca 9000-7700 f Kr. Hensbackaboplatserna är alltså cirka 11000 år gamla. Ofta refererar man till de fynd som här har gjorts vilka även har gett namn åt en betydande fyndgrupp och boplatserna har härav även ett stort internationellt vetenskapligt intresse. Av själva boplatserna finns idag inga synliga lämningar ovan jord men de talrika fynden kan berätta om den aktivitet som en gång rådde här. Själva landskapet i sig är också värt att uppleva på plats.

För 12000 år sedan skedde en klimatförbättring. En snabb temperaturstigning ägde rum och detta blev det definitiva slutet på istiden. Det bohuslänska landskapet kom att förändras drastiskt och landet höjde sig ur havet med cirka 6-7 m per 100 år. När isen släppte greppet om västkusten låg havsytan cirka 100 meter högre än idag. Dalgången nedanför Hensbacka låg vid denna tid runt utloppet på det sund som förband Väneren med det öppna havet i väster. Här blandades sött och salt vatten vilket gav upphov till ett väldigt näringsrikt vatten som i sin

Hensbackafynd, flintyxor och pilspets

tur ledde till ett rikt och varierande utbud av musslor och fisk. Detta gjorde att detta var en ypperlig plats att leva på. Dalgången nedanför Hensbacka har även i alla tider varit en viktig färdväg. Där tåget far fram och där det idag byggs en ny motorväg paddlade man för 11000 år sedan fram i kanot.

Boplatserna är belägna på olika nivåer och på båda sidor av den djupa bäckravin som löper genom området och de är svåra att avgränsa. Det som är speciellt med boplatserna vid Hensbacka är den höga höjd som de är belägna på samt de olika redskap man har funnit på platsen.

I början av 1900-talet innehades gården av M. Hensmar som samlade in ca 7000 föremål på markerna. Av dessa var cirka 650 redskap och resten avslag. Hensmar angav även på vilket åkerstycke han funnit fynden, något som har varit en hjälp i att avgränsa boplatserna. Utöver dessa finns ytterligare fynd som har insamlats på platsen.

HÄLLKISTAN PÅ SANDÅKER

På Sandåker, i Krokstad socken, ligger en hällkista vilken bär namnet Gällhusommen. En hällkista är en gravform som blev vanlig under senare delen av stenåldern och dateras vanligen till ca 2000-1800 f. Kr. Under den yngre stenåldern började man att bygga stora stenkammargravar, så kallade megalitgravar. Man brukar skilja mellan tre olika typer av megalitgravar vilka delvis följer efter varandra i tid, dessa är *dösar*, *gånggrifter* och *hällkistor*. Megalitgravarna innehåller i regel rester efter ett flertal individer och har i allmänhet använts under en lång tidsperiod och för ett flertal begravningar. Eftersom det skulle vara möjligt att begrava flera personer i megalitgravarna var det nödvändigt att dessa gick att öppna och stänga. Hällkistorna bör därför ha haft ingångar som vid behov öppnades och återförslöts.

Hällkistorna är, precis som namnet antyder, byggda av flata stenhällar eller stora stenblock. Hällkistan är oftast omgiven av en jordhög, ett röse eller en röseartad stensättning och saknar inte sällan takhällar. Detta eftersom dessa ofta har tagits bort under historisk tid för att till exempel användas till förstukvistar. Hällkistan på Sandåker är placerad i en jordhög på ett impediment i åkermarken och har en takhäll kvar. Det finns inga uppgifter om fynd påträffade i eller i anslutning till denna hällkista men i andra har man gjort fynd av bland annat flintdolkar keramik och andra stenredskap.

HÄLLMÅLNINGEN I BÄRFENDAL

I Medbo, Bärfendals socken, påträffades 1981 en hällmålning. Hällmålningen, vilken var uppförd på en närmast lodrätt bergvägg cirka 80 meter över havet, bestod bland annat av människofigurer, djurfigurer och fågelfigurer. Nedanför ristningen påträffades även några bitar slagen flinta.

Just den här målningens äkthet har dock diskuterats av forskare. Detta beror bland annat på att den då den påträffades var väldigt tydlig medan den idag är väldigt svår att se. Målningen var när den hittades beväxten med lavar vilka växer väldigt långsamt, något som i sin tur skulle kunna tala för att hällmålningen i alla fall inte var helt nygjord när den påträffades.

Hällmålningar är svåra att tidsbestämma men brukar traditionellt dateras till stenålder. Hällmålningen i Medbo har placerats in i mesolitisk tid det vill säga perioden 10300-3300 f. Kr. En hällmålning är en målad bergyta och är alltså inte inhuggen som en hällristning. Dessa har därför naturligt sämre bevaringsförhållanden än en hällristning. Hällmålningarna består ofta av en blandning av animaliskt fett och järnockra. Om berget har ett sådant läge att det kan ge målningen skydd samt har en yta som suger till sig färgen kan den bevaras länge.

I Bohuslän har sammanlagt sex hällmålningar påträffats varav bara två med säkerhet anses vara förhistoriska, de sistnämnda ligger i Tumlehed, Torslanda socken och i Häller, Bro socken.

Platsen där hällmålningen i Medbo påträffades är svårtillgänglig och brant och idag kan man enbart se den bergvägg där målningen tidigare syntes. Väl på plats har man dock en vacker utsikt över Bärfendal.

Foto: Erika Eriksson

JÄRNÅLDERSGRAVFÄLT PÅ TORP I HEDE SOCKEN

På Torps ägor, på gränsen mellan socknarna Hede och Krokstad, ligger två stora gravfält från äldre järnålder. Sammanlagt ryms här cirka 85 stycken gravar i olika former så som högar, långhögar, stensättningar, en rest sten samt en, om än något osäker, domarring. Gravfältet är högt beläget i terrängen och ligger idag både i skogs- och öppen mark.

Järnåldern är den period som infaller cirka 500 f. Kr-1050 e och den äldre järnåldern dateras till 500 f. Kr – 550 e Kr. Man gravlade då sina döda på just sådana här gravfält och troligtvis bodde man även i närheten av dessa. I gravarna finner man oftast brända ben, keramik och övriga gravgåvor så som dräktsmycken och redskap. Under järnåldern brände man oftast den döde på bål och placerade ut resterna på ett gravfält och reste en hög eller en stensättning över. Det förekommer dock även gravar på gravfälten där den döde har begravts obränd. Ibland har den döde blivit bränd på den plats där graven rests och ibland på särskilda bålplatser. Under den äldre delen av järnåldern förekommer gravfält med stor variation av gravformer så som resta stenar, domarringar, högar och stensättningar.

Stensättningar är gravar vilka, som namnet antyder, är uppförda av sten. De kan vara runda eller oregelbundna och innehålla konstruktionsdetaljer, till exempel kantkedjor. Dessa kan vara i olika storlekar från flacka till mer välvda. Högarna är, till skillnad mot stensättningar, främst fyllda med jord men kan även de variera i storlek och innehålla olika konstruktionsdetaljer. Domarringar är även de en gravform även om namnet, som har tillkommit under historisk tid då man trodde att det rörde sig om tingsplatser, låter oss tro något annat. Dessa består av resta stenar ställda i en cirkel, oftast sju eller nio stycken till antalet. Även enstaka resta stenar på ett gravfält kan vara indikationer på gravar.

Gravfälten är ofta placerade på högre områden i terrängen, ofta på sand och grusåsar vilket har lett till att många järnåldergravfält under modern tid har skadats eller förstörts helt vid sand- och grustäkt.

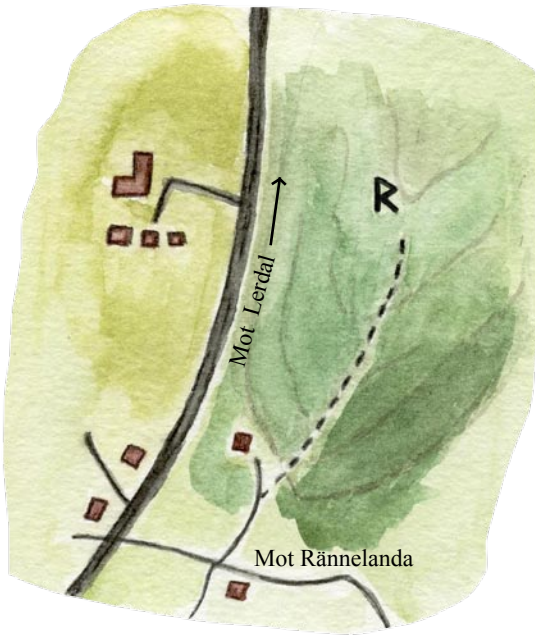
Enligt uppgift skall man någon gång under 1800-talet ha gjort vissa försök till utgrävningar av några av gravhögarna på detta gravfält. Dessa stoppades dock då det plötsligt började spöka kring husen på Torp. Ett av dessa hus var det så kallade prästänkebostället som idag utgör hembygdsmuseum. Järnåldersgravfälten är belägna på den öppna marken och i skogen nordväst och nordöst om detta hembygdsmuseum.

BRONSÅLDERSRÖSET I SANNE

IKåtebol, i Sanne socken, är ett långgröse beläget. Långröset ligger, tillsammans med några stensättningar, på ett berg öster om landsvägen på en plats som benämns Kultarna. Långröset som vilar på bergets krön är 20x10 meter och 1,2 meter högt. Stensättningarna i sin tur skiljer sig från röset genom sin mer flacka profil. Området är idag igenväxt men från röset kan man genom träden skymta Sannesjön.

Rösen är en gravform som traditionellt dateras till bronsålder, 1800 f. Kr-500 f. Kr.

De är i regel fria från jord med fyllning av stenar med en markerat välvd profil. Under den äldre bronsåldern begravdes den döde obränd. Man har därför i många rösen påträffat en kista i botten vilken ofta är uppförd av stenhällar. I denna har den döde vilat. Redan på stenåldern förekom det att man brände sina döda men detta blev mer vanligt under den yngre delen av bronsåldern. När arkeologer har grävt ut rösen hittar de oftakomplexkonstruktioner under den täckande delen

av sten. Ibland har man även hittat flera gravläggningar i kanterna på röset. I rösen har man även gjort fynd av bland annat rakknivar i brons. Många rösen som undersökts har dock varit fyndtomma. Röset i Sanne har inte varit föremål för någon arkeologisk utgrävning så därför kan vi idag inte veta exakt vad som döljer sig under stenarna.

Namnet låter oss förstå att bronsåldern fått sitt namn efter just bronset. Detta var nämligen en metall som blev allt vanligare i Skandinavien under den här perioden. De första föremålen importerades innan nordborna själva lärde sig att smida sitt brons. Redan före 2000 f. Kr framställdes metall i Syd- och Centraleuropa och det är därifrån de äldsta bronsföremålen som har påträffats i Skandinavien kommer ifrån.

JÄRNÅLDERSGRAVFÄLTEN PÅ TORP I HÅBY SOCKEN

På Torps och Lerbergs ägor, i Håby socken, är ett flertal järnåldersgravfält belägna. Tillsammans består de av mer än 100 gravar så som högar, stensättningar, långhögar, resta stenar, ovala högar och en domarring. Gravfälten, som är belägna på båda sidor om vägen, ligger på en grusås och även detta gravfält, som många andra, har därför skadats av grustäkt i modern tid. Gravfälten är delvis röjda men ett flertal gravar är även belägna i skogsmark. En av långhögarna på detta gravfält uppnår den imponerande storleken av 40x10 meter och har en höjd på 1,2 meter.

Under järnåldern, vilken dateras till ca 500 f. Kr-1050 e. Kr, blev klimatet kallare och människorna blev därför tvungna att ändra sina levnadsvanor. Istället för att leva som nomader blev man nu mer bofasta. På åsen vid Torp var jorden lätt att bruka och det var sannolikt därför människorna sökte sig hit. Gravfälten låg troligtvis inte långt från de dåtida gårdarna.

Människors sätt att begrava sina döda har sett olika ut under de olika tidsperioderna. På järnåldern brände man vanligtvis sina döda på bål,

ofta tillsammans med olika gravgåvor. Askan och resterna lades vanligtvis i en urna som sattes ned i jorden. Urnan täcktes sedan med jord och sten. Enligt Emil Ekhoﬀ har man i några runda gravhögar på Lerbergs ägor påträﬀat *"skönt arbetade urnor med tvenne öron"* På andra liknande järnåldersgravfält har det emellertid även påträﬀats gravar där den döde har begravts obränd.

JÄRNÅLDERSGRAVFÄLTET STENEHED

Vid Hällevadsholm, i Svarteborgs socken, ligger järnåldersgravfältet vilket bär namnet Stenehed. Gravfältet består av minst 45 stycken gravar av olika slag så som högar, stensättningar, resta stenar, en skeppssättning och en domarring samt nio bautastenar vilka står resta på rad. Något som är speciellt med bautastenarna på just Stenehed är deras placering. De står uppställda i en lång och något krökt rad och stenarna blir högre och högre i riktning från norr mot söder.

Till detta gravfält finns många teorier och sägner knutna. Bland annat har det föreslagits att stenraden skall ha byggts som en slags astronomisk kalender. En annan påstådd förklaring finner vi i den gamla sägnen om kung Rane och drottning Hud (se Svarteborg, sägnen om kung Rane). Raden med bautastenar sägs ha rests till minne av de personer som enligt denna berättelse dödades på platsen.

Då det inte har utförts några arkeologiska undersökningar på detta gravfält kan vi inte med säkerhet veta vad som döljer sig under marken. Gravfält av den här typen brukar dock dateras till cirka 400-600 e. Kr.

Stenehed har även använts under historisk tid, då som övnings- och mötesplats för Bohusläns regemente mellan åren 1692 till 1770.

Strax norr om Vässjevattnet i Hällevadsholm finns ytterligare ett gravfält med tre resta bautastenar. Av stenarna hade två av tre fallit omkull redan när Axel Emanuel Holmberg besökte platsen på 1800-talet. Dessa restes dock upp igen 1927. Gravfältet var föremål för en arkeologisk utgrävning år 1979 eftersom det då var skadat av grustäkt. På gravfältet undersöktes fem gravar. Fynden bestod av brända ben, keramik, fragment av en benkam och en eventuell spelbricka. De brända benen har bestämts till både djur och människa av en osteolog. Dessa gravar dateras även de till den äldre delen av järnåldern.

Bautastenar vid Vässjevattnet

SVARTEBORG, SÄGNEN OM KUNG RANE

Enligt en sägen ska en borg tidigare ha legat där kyrkan i Svarteborg numera är placerad. På borgen regerade den mäktige kung Rane som enligt berättelsen var en betydande man. Han hade avsikt att gifta sig med en av hovets tärnor. En äreslysten och elak drottning som bodde på Hud visade dock intresse för kung Rane och erbjöd honom sin hand. Kungen tvekade länge men accepterade till slut och de bestämde bröllopsdag. Emellertid ångrade han sig och red istället ut på jakt samma dag som bröllopet skulle ske. I samma stund anlände drottning Hud med sitt följe till Ranens borg och upptäckte där att brudgummen svikit henne. Hon blev då så arg att hon tände eld på borgen. När hon och följet sedan red ifrån de rykande, svarta resterna av borgen yttrade hon: *"Hittills har du hetat Raneborg men hädanefter skall du heta Svarteborg"*.

När kung Rane fått reda på vad som hänt red han ifatt drottningen vid en källa i Köpestadbacke där de stannat för att vila. I vredesutbrott störtade Rane fram med sitt svärd och klöv huvudet på den stridsamma drottningen. Hennes följe tog till flykt men reds ikapp vid Stenehed där också de blev nedhuggna. Enligt sägnen ligger de också begravda där.

GULDHALSRINGARNA FRÅN DINGLESLÄTTEN

I Historiska museets samlingar i Stockholm finns åtta guldhalsringar vilka är funna i en åker i Dingle. Det var när bonden Olaus Nilsson och drängen Adrian Olsson plöjde åkern som de blev avbrutna på grund av att något fastnat i plogbillen. Det som fastnat var överraskande nog dessa halsringar. Enligt upphittaren var de från början parvis hophäktade men blev senare lösgjorda av en guldsmed i Göteborg. Guldhalsringarna är cirka 30-35 cm långa och den tyngsta väger 384 gram. År 1854 inlöste bonden halsringarna för 725 riksdaler, en ansenlig summa på den tiden. Om drängen fick ta del av pengarna är dock oklart.

Guldhalsringarna är grovt daterade till folkvandringstid, det vill säga perioden 400-550 e.Kr. Vi kan dock inte med säkerhet veta hur gamla de är och varför de hamnade på den plats där de hittades, kanske rör det sig om en gömd skatt eller ett offer.

I Norden kännetecknades konsthantverket under järnåldern av en högt utvecklad guldsmedsteknik. Både inhemska och lokala traditioner förenades med impulser utifrån. Produktionen kom att inte enbart knytas till praktföremål utan även till vardagsting så som smycken, spännen, vapen och ridutstyrsel. Under den äldsta järnåldern var den nordiska guldsmedstekniken starkt influerad av den keltiska konsten på kontinenten. Man formade genom gjutning, smide eller drivning föremål så som nålar, dräktspännen, halsringar och armringar. Halsringarna förekommer som släta eller vridna med kulformade knoppar. Vissa är även graverade med geometriska motiv så som trekantsmönster.

LÖKEBERGSRISTNINGEN

På Lökebergs ägor på Tungenäset, Foss socken, är den så kallade Lökebergsristningen belägen. På plats finns ett flertal hällristningar såsom cirka 150 skepp, människofigurer, fyrfotadjur, fotsulor, ett granliknande träd, ringkors, skålgropar samt ett flertal andra figurer vilka är inhuggna på en cirka 30x10 m stor yta. Hällristningar, vilka är vanligt förekommande i Bohuslän, är en fornlämningskategori som brukar hänföras till bronsålder, cirka 1800-500 f. Kr. Lökebergsristningen har daterats till den yngre bronsåldern, 1100-700 f. Kr.

Lökebergsristningarna tagna i släpljus, foto: Jan-Olof Karlsson

Intressant med just den här hällristningen är att den är mycket djupt huggen. Stora delar av hällen är vittrad men ristningens djup gör att den trots detta har klarat sig ganska bra. Just den här hällen uppmärksammades redan på 1800-talet av Axel Emanuel Holmberg som skrev *Bohusläns historia och beskrifning*. Där kan vi läsa följande:

"Af alla kända hällristningar äro dessa de djupast inhuggna, och utarbetningen deraf måste hafva medtagit högst betydlig tid och möda".

Den store hällristningsdokumentatören Lauritz Baltzer inledde sitt arbete med just Lökebergsristningen 1874. Baltzer påtalade att den är djupt huggen. Just den djupa huggningen gör att Lökebergsristningen inte kommer att fyllas i med röd färg. Ristningen upplevs bäst i släpljus nattetid eller då solljuset under sen eftermiddag och kväll träffar hällen från sidan. Gärna efter en regnskur då ristningarna syns tydligare.

KÄLLOR

Niklasson, N. 1965. Hensbacka, en mesolitisk boplats i Foss sn, Bohuslän. Göteborg.

Munkedals kommun, www.munkedal.se

Bohusläns historia och beskrifning, Axel Emanuel Homberg II. S 187
Kungl. Bohusläns regemente och dess hembyggd, del 1, Major H.E. Uddgren.

Riksantikvarieämbetet

G, Burenhult, Arkeologi i Norden 1, s 218

Cullberg, C. 1982. Nyfunna hällmålningar i Bohuslän. Ur Bohuslän, årsbok 1982. Uddevalla.

Balknäs, N. 2004. Diskutabla hällmålningar i Bohuslän. D-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet.

Burenhult, G. Arkeologi i Norden 2. Finland 2000.

Text: Erika Eriksson och Charlotta Hognert

Foto: Charlotta Hognert om ej annat uppges, foto framsida Jan-Olof Karlsson

Layout, illustrationer, karta: Charlotta Hognert

Munkedals
Kommun

